

فهرست

فصل نخست: کلیات ۱۳

مقدمه ۱۳

۱-۱- کلیات ۲۲

۱-۱-۱- رهیافت و روش پژوهش ۲۲

۱-۱-۲- مفاهیم ۳۶

۱-۲-۱- سیر مفهومی توسعه ۳۶

۱-۲-۲- چرخه‌های توسعه ۵۵

۱-۲-۳- مفهوم برنامه ریزی توسعه ۶۷

۱-۲-۴- توانمندی به مثابه کارگزاری ۷۶

فصل دوم: الگوشناسی رابطه دولت و جامعه در توسعه ۸۵

مقدمه ۸۵

۱-۲- الگوهای توسعه ۸۶

۱-۲-۱- توسعه دولت محور ۸۶

۱-۲-۲- توسعه جامعه محور ۹۱

- ۱-۲-۳- توسعه رابطه محور ۹۹
- ۲-۲- چرا نهادها برای توسعه رابطه محور مهم‌اند؟ ۱۱۴
- ۳-۲- جمع بندی فصل ۱۲۳

فصل سوم: الگویابی رابطه دولت - مردم در ایران در فرایند توسعه ۱۲۷

- مقدمه ۱۲۷
- ۱-۳- حکومت یا دولت ۱۳۲
- ۲-۳- مردم یا ملت، شهروندی یا جامعه ۱۳۵
- ۳-۳- مردم، تحول مفهومی، و پویایی روابط آن با دولت ۱۴۰
- ۳-۴- مردم، و رابطه آن با دولت در گفتمان انقلاب و جمهوری اسلامی ۱۶۶
- ۳-۵- به سوی ترسیم الگویی از روابط ناتوان ساز دوسویه ۱۹۳
- ۳-۶- جمع بندی فصل ۲۰۵

فصل چهارم: معناکاوی از الگوی ناتوان ساز دو سویه در ایران ۲۰۹

- مقدمه ۲۰۹
- ۱-۴- معناکاوی و پویایی شناسی از مفاهیم "الگو" و "چرخه ها" ۲۱۱
- ۲-۴- پویایی شناسی از "الگو" و "چرخه" در پرتو مؤلفه‌های نهادگرایی تاریخی ۲۱۹
- ۴-۱-۲- بزنگاه‌ها و توالی ها ۲۲۱
- ۴-۲-۲- وابستگی به مسیر ۲۳۰
- ۴-۲-۳- تحول نهادی ۲۴۰
- ۴-۳- گونه شناسی از یک الگو ۲۵۰
- ۴-۴- گرد و غبارهایی که هرگز فرو نمی‌نشینند ۲۶۰
- ۴-۵- جمع بندی فصل ۲۶۵

فصل پنجم: بازتاب ناتوان سازی در برنامه‌های توسعه ۲۶۷

مقدمه ۲۶۷

۵-۱- برنامه‌های توسعه در ایران پس از انقلاب اسلامی در یک پلان ۲۷۳

۵-۲- تحلیل برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی ۲۷۹

۵-۲-۱- روش و شاخصه‌های تحلیل ۲۷۹

۵-۲-۲- تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه ۲۸۲

۵-۳- جمع بندی و ارزیابی یافته‌های تحلیل ۳۱۰

تحلیل نهایی و نتیجه‌گیری ۳۱۳

فهرست منابع ۳۲۲

مقدمه ریاست گروه پژوهشی توسعه اجتماعی آفرینش

در آرزوی‌مان برای پیشرفت و تلاش‌مان برای دستیابی به آن، ما ایرانیان در میان ملت‌های منطقه‌ای که در آن زیست می‌کنیم می‌توانیم ادعای پیشگامی داشته باشیم. جنگ‌های ایران و روس و پیامدهای آن، سرآغاز آگاهی عمومی نسبت به ضرورت تحول در ساختار سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی و یافتن شیوه‌هایی نو برای زیستن در جهانی که سپاه تجدد آن را درنور دیده و سایه نهادهای سرمایه‌سالاری جدید در گوشه و کنار آن در حال پیشروی بود به‌شمار می‌رود. از کوششی که دولتمردان مصلح در دوران حکومت سلسله قاجاریه برای ایجاد اصلاحات ساختاری به‌عمل آوردند تا نهضت مشروطه‌خواهی، از تشکیل اقتدارگرایی متمرکز و تجددطلب تا نهضت ملی شدن نفت، و از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ تاکنون، تمنای پیشرفت به‌مثابه مطالبه اصلی مردم ما مورد توجه قرار گرفته و طرح‌های پیشنهادی مختلفی که از دروازه‌های آزادی‌خواهی، عدالت‌جویی و استقلال‌طلبی عبور کرده‌اند درصدد نشان‌دادن راه توسعه و پیشرفت برای ایران بوده‌اند.

نگاهی به تاریخ پرفراز و نشیب برنامه‌ریزی توسعه در کشور ما که دارای قدمتی بسیار است، و فراتر از آن، مرور مباحثات فراوانی که در این زمینه شکل گرفته، ضرورت چرخشی روش‌شناختی مبتنی بر نگاهی بینارشته‌ای در مواجهه با پدیده توسعه‌نیافتگی و عبور از سطوح تحلیل خرد و تحلیل کلان و کوچیدن به سطح تحلیل توسعه‌ای به‌طور فزاینده‌ای صاحب‌نظران را دل‌مشغول خود ساخته است. در همین راستا، نگرش‌های

مبتنی بر توسعه آمرانه و یکه‌تازی دولت در این زمینه به تدریج جای خود را به توجه به قانونی بودن نقش شهروندان در برنامه‌ریزی و نیز تحقق توسعه می‌دهد. این بدان معناست که تا تعادل و توازن میان جامعه مدنی و حکومت شکل نگیرد و نیاز به تعامل معنادار به رسمیت شناخته نشود و تا توسعه از بالا همراه و همگام با توسعه در پایین نشود، آرزوی دستیابی به توسعه اصیل، همه‌جانبه، متوازن و پایدار برآورده نخواهد شد. پژوهش ارزشمند سرکار خانم دکتر مژگان رضاییان گامی مهم در نشان دادن اهمیت و ضرورت چنین نگاه و رویکردی به توسعه در ایران است.

این که الگوی مناسب برای توسعه ایران کدام است پرسشی است که تکاپو برای یافتن پاسخ یا پاسخ‌های درخور برای آن هنوز ادامه دارد و «گروه پژوهشی توسعه اجتماعی آفرینش» نیز به نوبه خود در این تکاپو سهیم بوده است. با وجود گام‌هایی که این مجموعه از اساتید، پژوهشگران، نویسندگان، مترجمان و کنشگران توسعه در یافتن الگوی ایرانی توسعه برداشته‌اند، همگی آگاه هستیم که طی این طریق نیاز به کندوکاو و گفتگو و هم‌اندیشی مستمر دارد و دستیابی به اجماعی هم‌پوشان بر سباه شاخص‌های توسعه مطلوب اگرچه امکان‌پذیر است، منوط به تلاشی دسته‌جمعی و روش‌مند است. از همین رو، انجام و انتشار پژوهش‌هایی که با این هدف صورت می‌گیرد را به‌فایده نیک می‌گیریم و از هم‌یاری همه کسانی که در این راه گام برمی‌دارند استقبال می‌کنیم. در پایان، از این مجال استفاده می‌کنیم و تلاش ناشرانی که یاریگر ما در این راه هستند را، و در مورد اثر حاضر انتشارات نهادگرا، صمیمانه ارج می‌نهمیم.

گروه پژوهشی توسعه اجتماعی آفرینش

سپاسگزاری

انسان نقاط عطف در تأملات فکری خویش را بیش از همه وامدار آموزگاران است که دیدگان او را با منظرگاهی تازه نسبت به موضوعات و پدیده‌ها آشنا می‌کنند. خدا را بسی شاکرم که در جاده زندگی به آموزگاران برخوردی ام که تلمذ ایشان به منزله پیچی در مسیر، چشم اندازهایی بر من گشود که در افق آنها، موضوع توسعه به عنوان دغدغه همیشگی‌ام، در هیأتی تازه پدیدار گشت. شایسته است تا در اینجا از تمام کسانی که به نوعی گام‌های مرا برای رسیدن به جایگاه شاگردی و نشستن بر صندلی کلاس درس آنها سبک‌تر و سهل‌تر کردند، با ذکر نام تشکر کنم؛ اما اگر حافظه‌ام یاری دهد، مجال صفحات کوتاه است و گریزی از گزیده‌گویی نیست. با این حال هرگز از به یاد آوردنشان و به خاطر سپردنشان دریغ نخواهم کرد. من گشایش این افق فکری نسبت به توسعه را بیش از همه مرهون و قدردان درسگفتارهای دکتر عباس منوچهری و دکتر سید محسن علوی پور در حوزه توسعه و روش هستم. مسیر پر افت و خیز کار و مطالعه در باب توسعه در ایران بر من هموارتر نمی‌گشت و از ابهامات آن کاسته نمی‌شد اگر از راهنمایی‌ها و حمایت دکتر سید علیرضا حسینی بهشتی و دکتر فرشاد مؤمنی برخوردار نمی‌شدم؛ و از ضعف‌ها و نقائص کار کم نمی‌گشت اگر از نظرات و نقدهای دکتر مسعود غفاری، دکتر احمد خالقی، دکتر سید احمد موثقی و دکتر شهروز شریعتی محروم می‌شدم. مجال بیشتر برای مطالعه و پژوهش با دستان و چشمانی فراهم آمد که دخترم لیلا با بر عهده گرفتن تایپ مطالب، سخاوتمندانه در اختیارم گذارد و صبوری و محبتی که دخترانم لیلا

و سارا بی دریغ به من ارزانی داشتند. در اینجا همچنین جا دارد از نشر نهادگرا و موسسه دین و اقتصاد و به‌ویژه آقای دکتر فرشاد مومنی تشکر و قدردانی کنم. اگر نقطه قوتی هست ثمره شاگردی کردن و درس پس دادن‌ها است و هر آنچه کاستی و نقصان است محصول کم‌کاری‌ها و نادانسته‌های من است. باشد که این تحفه دانش‌آموزی برای اندیشمندان و پژوهشگران حوزه توسعه، مقبول افتد.